

Ahmad Ahmadi

KRITIKA NA HUMEOVU TEORIJU KAUZALITETA

Sažetak

Empirizam je bio taj koji je smatrajući duhovne principe i pojmove beznačajnim i previđajući religiju i njene osnovne principe stvorio pozadinu moralnih i duhovnih kriza na Zapadu. Upravo na osnovu ovakve teorije Hume dovodi u pitanje jedan od najvažnijih filozofskih principa - princip uzročnosti, koji predstavlja infrastrukturu svake vrste znanja i mišljenja. Autor kritikujući Humeovo stajalište nastoji da pokaže da negiranje principa uzročnosti ne može dovesti do drugog rezultata osim apsolutnog skepticizma. Dakle, Hume negiranjem principa uzročnosti u stvarnom svijetu dovodi u pitanje i vrijednost vlastitih principa i mišljenja.

IZUČAVANJE kauzaliteta se može smatrati najvažnijim i najosnovnijim dijelom filozofije zato što i među temeljnim filozofskim predmetima, kao što su npr. definicija filozofije koja se sastoji od znanja uzroka bitka, autentičnost bitka, potom različito stepenovanje bitka (*taškik-e wudžud*), nužnost i kontingencija (*amkan*), zavisi i nezavisni bitak, zatim subjektivni bitak ili uopće epistemologija, veza supstancije i akcidenta, pa čak i samo pitanje uzroka i posljedice, nezavisnost kontingentnih stvari od nužnih, potencijalnost i aktuelnost (*kuwwe we fe'l*) i veza prvog sa drugim, pokretanje i veza pokrenutog sa pokretačem, nastajanje (*hudus* - nepostojanje prije postojanja) i vječnost (*qedam* - ono što uvijek jeste) i veza nastalog sa vječnim..., čvrsta veza kauzaliteta je toliko sveobuhvatna i ove karike međusobno toliko povezuje da i najmanja pukotina prekida ovaj lanac, što - kako ćemo vidjeti - dovodi do apsolutnog skepticizma.

Princip nastajanja *posredne spoznaje* svi - osim apsolutnog skeptika, ako uopće postoji apsolutni skeptik - smatraju proizvodom stvarnog svijeta i priznaju da objektivno postoji stvarnost ili stvarnosti koje utiču na organe ili snage percepcije onog koji percipira i uzrok su stjecanja spoznaje i kada ne bi bilo ove vanjske stvarnosti, te *uticaja i biti pod utjecajem*, ne bi se pojavila ni spoznaja.

Kada oči najprije ne bi bile pod utjecajem svjetla, uši zvučnih talasa, koža pritisaka vanjskih tijela i jezik okusa hrane ili da se snage unutrašnje percepcije ne nalaze pod utjecajem nekog faktora, ne bi nastala predodžba o svjetlosti, boji, obojenim stvarima, zvuku, izvoru zvuka, udarcu, okusu hrane itd., o kojoj i naknadno neko donosi sud, diskutira ili razgovara. Dakle, objektivno uzročnost, odnosno kauzalitet je osnova i izvorište spoznaje, a spoznaja ležište i temelj filozofskih i naučnih predmeta - u uzročnosti se mi zapravo utapamo.

Na osnovu istine da naša spoznaja slijedi uzročnost ili *utjecanje i bivanje pod utjecajem* između spoljašnjosti i uma, može se reći da je najbolji argument i najkraći put za potvrđivanje uzročnosti izvan oblasti *neposredne spoznaje* upravo sljedeće: "Pošto znamo ono što je izvan nas, znači da uzročnost postoji." Zato što je upravo znanje posljedica ili uzrok onog što utječe izvan nas, a to znači uzročnosti, i čak najmanji prekid u uzročnosti je upadanje u potpuni skepticizam. Upravo iz tog razloga glavna osa istraživanja u ovom tekstu je traženje veze između znanja i uzročnosti i kritika na takav način Humeovog (Hjumovog) gledišta uzročnosti.

Većina filozofa, među kojima su i islamski mudraci, su prihvatili da je um u početku *tabula rasa* i sve posljedice koje se kasnije na njoj uočavaju imaju izvor u spoljašnjosti, odnosno onom što je izvan uma. Ali pitanje je šta je istina posjedovanja tog izvora u spoljašnjosti? Kako stvari ulaze u um? Koja je uloga uma u svemu tome? Da li svi subjektivni pojmovi, počev od pojma o boji, svjetlosti, zvuku i tijelu, te pojma moći, supstancije, duha i Boga, kao i pojmova nužnosti, kontingencije, uzročnosti ili kauzaliteta, bitka, nebitka, univerzalnosti, partikularnosti itd., ulaze u um spolja ili su neki došli spolja, a drugi su kombinacija tog vanjskog sa umom, ili su pak neki izgrađeni samim umom? Koji je mehanizam i način rada uma u posljednje dvije mogućnosti? Jasno je da postoje različite škole, no mi se u povodu našeg istraživanja bavimo samo Humeovom empirijskom školom - i to što je sažetije moguće - odakle dolazi pojam kauzaliteta.

Kao što znamo Hume sve percepcije uma dijeli na dvije grupe ili dvije vrste, čija je razlika u stepenu moći i jasnoće. One koje su snažnije i jasnije naziva "impresije", a one koje imaju manju moć i manje su jasne "ideje" ili "misli". Naravno u nekim stanjima kao što su groznica ili ludilo, moguće je da ideja bude snažnija i jasnija od impresija, poput npr. onog što čujemo, vidimo, osjećamo, onog što volimo ili prema njemu osjećamo odvratnost, imamo naklonost ili volju. Ovu razliku između impresije i ideje dobijamo i razmišljanjem o osjećanjima i pokretima. Jasno je da svaka od ideja ili impresija ima i svoju složenost i svoju jednostavnost, ali u svakom slučaju, nakon raščlanjivanja složenica na nedjeljive dijelove, svaka ideja - ako je istinita - mora se ponovo transformirati, tj. vratiti na impresiju, jer nema nijedne ideje koja nije "blijeda kopija" neke impresije. Također, svaka impresija je rezultat spoljašnjosti, a svaka ideja koja se ne transformira u impresiju je proizvod uma te, nema spoznajnu vrijednost i ne oslikava stvarnost.

Hume kaže: "Impresije se također dijele na dvije grupe - čulne i refleksivne impresije. Prva grupa se pojavljuje u umu, a druga u velikoj mjeri proističe iz naših ideja i to na sljedeći način: impresija najprije "dolazi" do naših čula i uzrokuje da osjećamo toplotu, hladnoću, žeđ, glad ili pak neku vrstu užitka ili bola; um od ove impresije "uzima kopiju", koja ostaje i nakon "odlaska" impresije i nju nazivamo idejom; kada ova ideja užitka ili boli "krene" u dušu, "rađa" nove impresije užitka ili odvratnosti, nadanja i bojznosti, koje se precizno mogu nazvati refleksivne impresije jer su proistekle iz prethodnih impresija; upravo one se opet, posredstvom pamćenja i fantazije, "kopiraju" i tada se pojavljuju u obliku ideje, a moguće je da upravo ta ideja ponovo "rodi" neke impresije i ideje. Dakle, refleksivne impresije dolaze jedino ispred ideja koje su same proizvele, dok uvijek slijede iza čulnih impresija tj. proističu iz njih."

Hume osim impresija i ideja vjeruje i u jednu drugu vrstu percepcije, a to je veza i odnos između impresija i ideja samih sa sobom ili međusobno. Ideje koje su predmet matematike su *a priorne*, a teoreme vezane za njih su analitičke čije poricanje implicira kontradikciju, ali ideje ili impresije koje su predmet prirodnih nauka su proizvod iskustva i nazvane su *a posteriornim*. Teoreme vezane za njih su sintetičke i njihovo poricanje ne implicira kontradikciju pošto, na osnovu objašnjenja koje smo naveli o suštini impresija i ideja, pojam

uzročnosti nije proistekao ni iz jedne čulne impresije nego je, dakle, proizvod uma, jer ono što naša čula percipiraju samo je slijed pojava i nijedno čulo nikada ne može ponuditi umu nijedan realan ili pojam proistekao iz impresije o moći, uzročnosti, supstanciji, nebitku, bitku ili nečemu sličnom. Pitanje koje se ovdje nameće je odakle onda dolazi pojam nužnosti uzroka i posljedice, koji mi nesumnjivo uočavamo u međusobnom doticanju stvari? Hume daje sljedeći odgovor - iz ponavljanja neke pojave. Kada neka pojava utječe na um ovaj je utjecaj na početku poput tačke koju je na papiru ostavila olovka, ali koja nije tako uočljiva, no čim se olovka nekoliko puta spusti na tu tačku ona postaje znatno jasnija. Isto tako i um neku pojavu jasnije uočava nakon njenog ponavljanja, te dolazi u stanje da viđenjem jedne pojave, pomoću asocijacije ideja očekuje u spoljašnjosti ponovo pojavu poput prve, npr. da sunce i ubuduće, kao i dosad, svakog dana izlazi na istoku. Međutim, u stvarnom svijetu tj. spoljašnjosti, ne postoji ništa nužno, što u budućnosti biva kao i u prošlosti, ili nešto što se dogodi na jednom mjestu i u istom obliku ponovi na drugom.

Dakle, pojam uzročnosti nema čulnog ekvivalenta i sa aspekta senzualizma nije pravovaljan i ne odslikava stvarni svijet. I sama uzročnost, koju shvaćamo kao vezu između dvije stvari nazvane uzrok i posljedica, je proizvod asocijacije ideja i ne ukazuje na nužnost uzroka i posljedice u stvarnom, spoljašnjem svijetu. Moguće je da se neko pozove na intuiciju, ili kako to filozofi kažu *neposredno znanje*, i kaže: Mi svakog trena bez posrednika znamo za sposobnost i unutrašnju moć - npr. za snagu vlastite volje - i vidimo da možemo pokrenuti svoje organe ili sagraditi novu ideju u svojoj mašti i upravo neposredna percepcija je dovoljna za dokazivanje npr. uzročnosti, snage ili za poricanje senzibiliteta, jer je jasno da za spoznaju postoje i drugi izvori osim impresija ili ideja.

Ali Hume isto tako nepokolebljivo istrajava u svom gledištu senzualizma i nikako ne smatra da je posredna spoznaja dovoljna za znanje o moći ili stvarima iz stvarnog svijeta. On kaže: "Ovaj utjecaj želje, kao i druge prirodne pojave, saznaje se samo putem iskustva i nikada *a priori* ne možemo reći da postoji neka energija ili snaga koja postoji u uzroku i povezuje ga sa posljedicom, te jedno čini posljedicom drugog. Pokreti tijela slijede naredbe volje. Mi svakog trenutka znamo za te naredbe. Ali sredstvo pomoću kojeg obavljamo

ovu radnju, tj. energiju pomoću koje takvu složenu radnju ostvarujemo, ne možemo spoznati bez posrednika.

Prvo, ako pomoću razuma percipiramo energiju, ili snagu volje, trebamo poznavati i tu snagu i njenu vezu sa posljedicom, te postojeće jedinstvo tijela i duše i prirodu obje ove supstancije.

Drugo, pomoću iste vrste snage mi ne možemo pokrenuti sve tjelesne organe, no za znanje o ovoj važnoj razlici među silama nemamo drugog dokaza osim iskustva. Zašto volja ima takav utjecaj na jezik i prste, a ne na ljudsku utrobu ili srce? Ako bismo znali da prva dva organa imaju određenu snagu, koju druga dva ne posjeduju, onda nas to pitanje nikad ne bi zabrinjavalo; ako bismo poznavali ovu snagu, onda bismo shvatili zašto njen utjecaj dostiže upravo do ove granice, a ne i dalje.

Neko čija je potkoljenica ili dio ruke naglo oduzet ili tek amputiran, na samom početku pokušava nekoliko puta da ih pokrene i koristi kao i prije. U ovakvoj situaciji znanje ove osobe o snazi naređivanja dotičnim organima potpuno je isto kao i kod zdrave osobe, koja poznaje normalnu snagu pokretanja organa. No, znanje nikad ne vara. Znači da mi ni u jednoj od ove dvije situacije zapravo ne poznajemo dotične snage. Samo nas iskustvo uči kako jedna pojava konstantno slijedi iza druge, ali nas ne uči o nevidljivoj vezi koja ih međusobno povezuje i čini nerazdvojnima.

Treće, iz obdukcije tijela saznajemo da volja ne naređuje direktno pokrenutom organu, nego da prvo daje naredbu mišićima, nervima, animalnoj duši ili nečemu još istančanijem i nepoznatijem, pomoću čega, po redoslijedu, pokret dopire do pokrenutog organa. Da li postoji ijedan nepobitniji dokaz od ovog navedenog, da je snaga, pomoću koje se ova radnja obavlja, tajanstvena i neshvatljiva? Objašnjenje je u tome da razum želi jednu posebnu pojavu; odmah se pojavljuje druga pojava koja nam je nepoznata i od prethodne potpuno različita; ova pojava povlači za sobom drugu, potpuno nepoznatu pojavu, dok se na kraju dužeg redoslijeda ne pojavi željena pojava. Međutim, ako osnovna snaga postane osjećaj, treba biti poznata. Ako je poznata, treba isto tako da znamo i njen utjecaj, jer snaga sa svojom posljedicom ima recipročnu vezu. Nasuprot tome, ako posljedica ne postane poznata, ni snaga ne može biti poznata i ne možemo je osjetiti. U stvarnosti mi ne posjedujemo pokretačku moć ili snagu u našim ogranima. Kako onda možemo znati da takva snaga postoji? Mi poznajemo samo pokretačku

snagu jednog dijela animalne duše koji pokreće naše organe, ali i pored toga ne možemo razumjeti kako oni rade.

Dakle, ideja npr. snage ili unutrašnje znanje nije kopija nijednog osjećaja. Isto tako kao što pomoću vlastitog iskustva shvaćamo i druge prirodne pojave, shvaćamo i da pokret organa slijedi iza naredbe volje. Ali snaga ili energija pomoću koje se on obavlja, poput energije ili snage u drugim prirodnim pojavama, je nepoznata i nezamisliva.”

Ovo što je navedeno predstavlja sažetak Humeovog mišljenja o uzročnosti - sada navodim (autor teksta) sopstvenu kritiku najvažnijih pitanja u Humeovoj teoriji:

1. Hume je smatao da jedini način za realnu spoznaju predstavljaju sva ljudska čula, no Hume za ovakvu tvrdnju mora pokazati argument. Prema riječima Wittgensteina, neko ko označava neku granicu, treba naznačiti obje njene strane, inače granica neće biti granica! Nemamo ni intuitivni dokaz niti argument da je ljudska percepcija od početka do kraja života samo čulna percepcija. Hume je za ishodišnu tačku izabrao onu koja doista nije jasna i normalno je da ni sljedeći stepeni njegovog puta neće biti jasni, posebno kada vidimo da je i sam Hume nemoćan da pojasni neke dijelove svoje teorije i priznaje tu nemoć - kao u slučaju kada imamo nijanse boje od svijetle do tamne i među njima jednu praznu tačku, o kojoj sam um gradi pojam, ne preuzimajući ga iz impresije.

2. S obzirom na to da insistira na tome da, pošto mi ne znamo kakva je veza snage i volje i onog koji pokreće tu volju (čovjeka), potom veza između posljedice i uzroka, te kakav je *utjecaj i biti pod utjecajem*, Hume kaže da ne možemo prihvatiti da postoje snaga, uzročnost i uticanje. Međutim, sam Hume nije pokazao ni broj čula niti je pokazao kako ona rade; a ako to nije pokazano temelji senzualizma su uzdrmani i uvijek je vjerovatno da pronademo neko novo čulo, koje je možda od početka života postojalo ili se možda - poput snaga punoljetstva - pojavilo i postalo uočljivo u toku rasta i pomaže nam da tačno objasnimo čulne percepcije - upravo kao što je nova fiziologija pokazala da možemo percipirati pritisak ili utjecaj snage posredstvom sitnih čestica koje postoje u zglobovima ili da ravnotežu tijela percipiramo pomoću jednog organa u ušima. Možda u nama postoji organ ili organi posredstvom kojih možemo percipirati snagu, ali mi to ne znamo.

3. Sve dok istina i suština onog koji percipira i percepcija nisu jasne, govorenje o čulnoj percepciji i postavljanje njenih osnova je nepotpuno. Ako neko kaže: "Sama duša znači sve snage" - i tim riječima istinitost onog koji percipira i čulne percepcije objašnjava na jedan drugi način, onda šta radi teoretičar senzualizma koji nije ništa ni pozitivno ni negativno rekao o toj istinitosti?

4. Hume je govorio o snagama osjećaja, imaginacije, razuma i pamćenja kao o nepobitnim i neospornim istinama, premda samo postojanje snage ili snaga i ovakva njihova klasifikacija nema jasnu osnovu i potječe iz neprihvatljivog filozofskog postulata ili stare fiziologije uzdrmanih temelja. Da li su se pojmovi ovih snaga i njihova klasifikacija pojavili preko impresija? Da li je doista postojanje snage imaginacije, o kojoj Hume svuda nepromišljeno govori, dokazano pomoću ideje ili impresije? Po mom mišljenju Hume i svi sljedbenici senzualizma su u potpunosti prihvatili teorije ranijih filozofa o ovim snagama, a njihova se filozofija učvrstila na osnovama starije fiziologije.

5. Hume nije mogao objasniti pojmove vakuuma, nebitka, bitka, kontingencije, snage itd., koje um nije percipirao preko čulne impresije, a ponekad je, kao što smo već rekli, i sam priznavao vlastitu nemoć.

6. Kao što vidimo potpuna Humeova ovisnost o senzualizmu, u pravom smislu te riječi, je uzrok njegovog neprihvatanja snage, utjecaja, uzročnosti i sl., tako da funkciju čula smatra samo percepcijom redoslijeda dvije pojave. No, osnovno pitanje je to kako mi shvaćamo ovaj redoslijed i koja veza te dvije stvari, koje slijede jedna iza druge, postoji sa percepcijom tog slijeda? Da li dvije loptice u bilijaru, koje se sudare i čije mi kretanje i sudaranje vidimo -a ne uzročnost- utječu na organe posredstvom kojih čujemo i vidimo ili ne? Ako ne utječu, postojanje ili nepostojanje te dvije lopte, u tom vremenu i na tom mjestu, u takvom stanju ili kvalitetu, je potpuno identično. One bi trebale i da za vrijeme svog odsustva, tj. nepostojanja, ostave isti utisak kao i kada ne postoje, što u stvarnosti nije tako. Inače, svako ko percipira mora shvaćati i percipirati u količini broja onog što ne postoji (ono što ne postoji nema broj, zato što nije ništa, a među onim što ne postoji, ne postoji ni razlika koju bismo mogli izbrojati), a mi znamo da nije tako.

Dakle, ostaje prvi slučaj - onaj u kome te loptice utječu na naša čula od trenutka kada ih vidimo, kako prije sudaranja, tako za vrijeme sudara i poslije njega. Osjećanje redoslijeda znači isto što i utjecanje snage koja utječe na naša čula, ali tako da nam njena suština i kakvoća nisu jasne.

Drugi primjer - ako pružimo ruku i podignemo knjigu, jasno je da samo sa prisustvom ruke uz knjigu, knjiga ne može biti podignuta. U protivnom, vršenje ili nevršenje pritiska bilo bi isto. Dakle, nužno trebamo prihvatiti da drugi faktor - snaga, kako to kažu fizičari - iz ruke "prelazi" u knjigu i postaje uzrok podizanja knjige.

Nužno je reći da je svaka čulna percepcija okružena snagom. Zapravo, snaga je uzrok utjecaja na čulne organe i na kraju, nastajanja percepcije. Kada god postoji percepcija, postoji i nužnost uzročnog utjecaja i okruženost čulne percepcije silom. Dakle, ova nužnost uzročnog utjecaja i okruženost čulne percepcije snagom postoji u svakom dijelu od dijelova redoslijeda isto onoliko koliko i akcija percepcije u jednom trenutku.

Sam Hume ponekad je govorio o nevidljivim silama u prirodi, pa čak i u našoj duši, i vjerovao da među njima postoji nužnost. Smatrao je da je teorija slučajnosti rezultat našeg nepoznavanja nevidljivih sila u prirodi. Međutim, možemo se upitati, ako nije nužna formula "svaka pojava ima uzrok", tj. ako je moguće njeno ostvarenje bez uzroka, kakvu onda imamo potrebu za prihvaćanjem snage? Zašto, kada vidimo da se nešto pojavilo, tražimo njegov uzrok? Zašto kada za to ne pronađemo opipljiv uzrok tražimo nevidljivu i neopipljivu snagu?

Dakle, Hume je, odbacujući uzročnost, rekao da mi vidimo samo slijed, a ne i uzročnost. No, on je ipak zanemarivao samu vezu ovog slijeda sa aktom osjećanja, te sa percepcijom slijeda i nije shvatio da je bez prihvaćanja veze uzročnosti, osjećanje slijeda i njegova percepcija neopravdana. Znači, ako neko pojam uzročnosti smatra samo posljedicom slijeda, onda je on potvrdio da uzročnost postoji. Naime, generalno neprihvatanje pojma uzročnosti na ovaj način je jedan paradoks - koji sam po sebi potvrđuje uzročnost. Na kraju, opovrgavanje uzročnosti ne samo da je praktično nemoguće, nego je neprihvatljivo i nemoguće i od strane uma.

7. Ako je čulna percepcija jedna pojava koja je posljedica vanjskog faktora, što ona upravo i jeste, više se ne može praviti razlika između nje i drugih pojava, jer su sve vanjske pojave iste u "postojanju

nakon nepostojanja - hudus", i ako prihvatimo da je moguće da se jedna pojava pojavi bez uzroka, trebamo prihvatiti i to da je moguće da se naše čulne percepcije pojave bez uzroka - međutim, ovo bi značilo apsolutini skepticizam, kojeg sam Hume nije prihvaćao.

8. Humeovi problemi - osim problema ili pitanja uzročne nužnosti, koju obično objašnjava - uopće su vezani za primjere uzročnosti, a npr. pitanja poput ovih: -otkuda to da će sunce i sutra, kao i do sada, ponovo izaći? ili -odakle znate da ako voda na toj i toj tački sa tom i tom temperaturom vrije, vrije i na drugom mjestu ili vremenu, pri istoj temperaturi? - su sva vezana za indukciju, a ne za osnov uzročnosti. Dakle, ako neko sumnja u općost idukcije, mi ne možemo generalizirati ovu sumnju u osnov uzročnosti.

9. Hume, za razliku od gledišta islamskih mudraca, vjeruje da *neposredno znanje* ili intuicija ni objektivno ni subjektivno nije dovoljna za poznavanje uzročnosti. Naprotiv, uzročnost posrednih percepcija - poput htijenja - također treba, poput uzročnosti empirijskih i čulnih pojava, upoznati preko slijeda njihovih posljedica.

Međutim, treba se zapitati odakle su i kako upoznajemo pojmove poput pamćenja, htijenja, imaginacije, uma, animalne duše, instinkta, pa čak i sopstvenog Ja, o kojem Hume stalno govori, a evidentno je da ih nismo percipirali ni preko impresije ni preko ideje? Da li je manje naše znanje o postojećoj snazi u našim organima koje pokrećemo nego naše znanje o pokretanju tih organa? Da li neko ko pokreće svoju ruku doista ne zna da za pokretanje svoje ruke posjeduje snagu i energiju, odnosno da li doista ne zna da može pokrenuti vlastitu ruku? Zar nije izbjegavanje i zaobilaznje pravog puta to da namjerno previdamo naše *posredno i intuitivno znanje* snage pokretanja organa i tražimo znanje koje primamo preko slijeda čulnih pojava?

10. Hume analizira nužnost u sudovima vezanim za spoljašnjost pomoću asocijacije ideja i navike uma; ali ne samo u senzitivnim slučajevima, kao što su: snažan udarac, otkidanje nekih organa, smrt djeteta za roditelja, smrt oca ili majke i sl., čiji je uticaj dovoljan samo jedanput da shvatimo uzročnost, nego i u onim nesenzitivnim slučajevima, veza između uzroka i posljedice ne može se odvojiti od uzročnosti, zato što:

a) Ako bismo prihvatili osnov uzročnosti, tada ne bismo mogli reći da je veza jedne pojave sa njenim uzrokom vjerovatna ili moguća - znači nije nužna - njeno smatranje vjerovatnom ili mogućom isto je kao

neprihvatanje ovog osnova uzročnosti. Dakle, neprihvatanje nužnosti implicira kontradiktornost. Da, moguće je da sumnjamo u pripisivanje posljedice nekom posebnom uzroku, ali u samo postojanje uzroka ove posljedice ne može se sumnjati - znači, samo postojanje uzroka ove posljedice je nužno, a ne vjerovatno ili moguće.

b) Ako pojedinačni trenuci ponavljanja, koji formiraju nužnost navike, u formiranju posljedice imaju vjerovatnoću ili mogućnost - a ne nužnost, kako onda iz vjerovatnoće ili mogućnosti nastaje, tj. slijedi nužnost? Prema tome, treba postaviti razliku između nužnosti navike, koja je atribut uma, i nužnosti koja je u spoljašnjosti, predstavljajući atribut spoljašnjih stvari, te uzročnost i posljedičnost među njima. Svaki od nekoliko faktora, koji su zajedno uzrok za nužnost navike u pojavljivanju ove nužnosti, je dio uzroka, a ne kompletan uzrok, ali između svakog od ovih faktora, sa utjecajem koji sami imaju, postoji veza nužnosti, a ne veza mogućnosti i vjerovatnoće. Npr. ako je za podizanje jednog tereta potrebna snaga od 100 kg i imamo deset osoba koje ulažu po 10 kg snage; te pojedinačne snage, dok se međusobno ne povežu, u odnosu na 100 kg su samo vjerovatne, ali između svake osobe i snage koju ulaže postoji veza nužnosti.

11. Vidjeli smo da Hume samo negiranje postojanja spoljašnje uzročnosti ne smatra onim što implicira kontradiktornost. Međutim, ovo gledište nije ispravno, jer ako sumnjamo u nužnost ovakve postavke: "svaka posljedica ima uzrok", i pretpostavimo da je moguće da postoji posljedica bez uzroka, onda treba prihvatiti da je moguće da nešto bez uzroka iščezava. U tom slučaju trebamo pretpostaviti da pamćenje, predikati koje pripisujemo subjektima, subjekti, svaka vrsta posrednog znanja, sažetak čak samog uma i duše, te sam govornik ne postoje i ponovo, u prethodnom ili sasvim suprotnom obliku, postanu, a da mi ništa ne znamo. Jednom riječju, sa ovom vjerovatnoćom ne ostaje nikakva

Kao rezultat, na kraju i najmanja pukotina na osnovu uzročnosti sasvim objektivno odnosi sa sobom sve poput bujice. Ne preostaje više ništa nepromjenjivo i uvjerljivo - čak ni u umu - na što bismo se mogli osloniti makar u analitičkim sudovima. To znači zapadanje u apsolutni skeptiizam.

uvjerenost u vezu znanja u sadašnjosti sa znanjem u prošlosti kao ni u

međusobnu vezu dijelova znanja, čak i uvjerenost u konstantnost i kontinuitet "ega", koji je osnovni elemenat znanja. Sada više nijedno *posredno znanje*, pa čak ni *a priori* sud, neće biti uvjerljivo. Jer, čim um skrene pažnju sa subjekta na predikat i njegova pažnja prema subjektu se prekida, vjerovatno je da subjekat iščezne i da se nešto drugo pojavi na njegovom mjestu. Isto će tako biti da ništa od onog što je u umu nije pouzdano za građenje suda. Moguće je da se sve u umu, i to bez uzroka, promijeni.

Kao rezultat, na kraju i najmanja pukotina na osnovu uzročnosti sasvim objektivno odnosi sa sobom sve poput bujice. Ne preostaje više ništa nepromjenjivo i uvjerljivo - čak ni u umu - na što bismo se mogli osloniti makar u analitičkim sudovima. To znači *zapadanje u apsolutni skepticizam*.

S perzijskog : Belma Subašić

Summary

Empirism is the one which has made the background of ethical and spirirtual crises on the West by finding the spiritual principles and therms unimportant and overlooking religion and its basic principles. Just according to this theory Hume question one of the most important philosopohic principles - the pinciple of causality which is the infrastructure of any kind of knowledge or thought. Critisizing Hume's attitude the author tries to show that the denying the principle of causality cannot lead to any other result but the absolute scepticism. So, by denying the principle of causality in the real world, Hume questions the values of his principles and contemplation as well.